

Hak ve Hukuk Kavramları Üzerinde Bir Değerlendirme

AYDIN KUDAT

Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

ÖZ

Hak, İslam dini literatürüne ait bir kavramdır. Semantik olarak doğalin ve bozulmamış fitratın gereği olan her şeyin, hak ettiği yerde sabit olması manasınadır. Hakk'ın çoğulu hukûk'tur. Her hakkın dayandığı bir hukûk manzumesi vardır. Hukûk da hakkın yerine getirilmesi için vazedilmiş kurallar manzumesidir. Birden fazla anlama sahip olan hak kavramı, Kur'an-ı Kerim'de üç yüze yakın yerde geçmektedir. Allah, hakkın gerçekleştirilmesini ister. Her türlü hak ihlalleri Hak olan Allah'ın gayretine dokunur. Peygamberimiz (s.a.v.)'in yirmi üç sene risalet vazifesi boyunca, hep hak ve adaletin tesisi için uğraş verdi. Çünkü o hak ile gönderilen son hak peygamberdi. İslâm Hukûkçularının hak kavramına yükledikleri bütün tanımlarda "şâri'in vazetmiş olduğu her bir hakkın mutlaka ya ferdin ya da toplumun yararına matuf olduğu" hususu ortak noktayı teşkil ettiğini görmekteyiz. Hakka dayanması gereken hukûkun kaynağı, İslâm nazarında ilâhî iradedir. Bir delile dayanmayan şer'i haktan söz edilemez.

Anahtar Kelimeler: Dilbilim, Kur'an, Sünnet, Hak, Hukuk, Fıkıh

A Literary Review On Right And Law

ABSTRACT

Right is a concept belonging to Islamic literature. It corresponds to everything being stable at their own positions they deserve. The plural of Right is Law. Every Right abides by a Law system. Law is the combination of rules for putting everything in the correct order. Having a wide variety of meanings, Right is mentioned about 300 times in the Glorious Quran. Allah likes to establish the Right. Every violation in rights annoy him. Life of our Prophet (peace be upon him) is built on Right where there is no room for injustice and patronage. The common description of Islamic legists about Right is as "all of the rights provided by the Law-maker (Shâri') being for the benefit of either the individual or the society". In Islamic perspective the origin of justice that needs to abide by Right is the divine will.

Keywords: Linguistics/ Semantics, Quran, Sunnah, Right, Law, Fiqh

Makalemizde hak ve hukuk kavramlarını ele almaya çalışacağız. Önce İslam dini kaynaklarında önemli yer tutmakta olan, hem sözcük manası itibarıyla hem de ıstılahı manası itibarıyla çok zengin bir muhtevaya sahip olan hak kelimesinin Kur'an, Sünnet ve Fıkıh literatüründeki anlamı, daha sonra hukuk, İslam hukuku, beşerî hukuk ve fıkıh kavramları üzerinde duracağız.

Günümüzde çoğu insanın ihlalinden bir şekilde mustarip ve müşteki olduğu bir kavramdır hak. Her türlü hak ihlalleri "Hak" olan Allah'ın gayretine dokunur. Allah, şirkten sonra bağışlamayacağı şey hak ihlalleridir. Kendi nefsiniz ve akrabalarınız aleyhine dahi olsa adalet ve hakkaniyetten ayrılmayın diye buyuran Allah (c.c.); hak ile gönderdiği Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.) de kızım Fatıma dahi olsa hak ettiği cezayı uygulamaktan çekinmeyeceğini yeminle ikrar etmektedir. Allah (c.c.). hak ile inzal buyurduğu Kur'an-ı Kerim'de üç yüze yakın yerde bu kavrama vurgu yapması, hak ve hakkaniyetin İslam dinindeki yer ve önemini ifade etmektedir. İslam Hukuku terkinin; fıkıh külliyyatının müradifi gibi bir manada telakki edilmesi, bu alanda hak ve hukuka atfedilen önemin göstergesidir.

Her ne kadar cahiliye dönemine ait bazı vurgular ve emareleri bulunsa da (Yedi Askı) hak kavramı, son hak din olan İslam literatürüne aittir. Hak kavramı; söz ve terim olarak delalet ettiği anlamların hepsi Kur'an, sünnet ve fıkıh külliyyatında yer almaktadır. Biz bu çalışmamızda dini literatürden kitap, sünnet ve fıkıh kast etmiş olacağız. Ancak dinî literatüre ait bir kavramı ele alırken öncelikle o kavramın, sıkı ve kopmaz münasebeti hemen hemen bütün dini ilimler için geçerli olan Arap dilbilimi açısından tahlil ve tanımını yapmak önem arz etmektedir.

Her bir bilim dalı; doğal olarak kendine özgü var olan bazı kavramları, kendi zaviyesinden tanımlarken öncelikle dilbilimsel olarak ele almaktadır. Bilim dalının anahtarları o ilim alanına has olan sözcük ve kavramlarında gizlidir. Bu sözcük ve kavramlarda saklı olan manaları ortaya çıkarmak o ilmin kapısını açacaktır. Onun için biz bu makalemizde hukuku ele almadan önce hak kavramı üzerinde durmaya çalışacağız. Zira bir ilmî çalışma yapmak isteyen kişi, öncelikle o alanla ilgili sözcük ve kavramları iyi bilmesi gerekir. Özellikle çalışma mevzuu, dini literatür ise söz konusu kavramlar daha da önem arz etmektedir. Dini alanda ilim üreten ve topluma rehberlik eden kişiler, literatüre ait sözcük ve kavramlarına aşina olması gerekir. Aksi durumda din ile ilim ya çelişir ya da yer değiştirir. Bazı Oryantalistlerin, İslam Hukuku konusundaki getirdikleri tanım ve yorumlarında göze çarpan beşaat derecesindeki değişim ve farklılıkların temelinde, kendilerine özgü muhtelif kasıtlardan kaynaklanmıyorsa eğer tanım noktasındaki yetersizliklerin payı olduğunu söyleyebiliriz. Tanımlarda yapılan hatalardan biri de lügavî ve ıstılahı anlamları birbirine karıştırmaktır. Modern çağımızda herkesin mustarip ve müşteki olduğu sorunların başında gelen hak ihlalleri sorununa, bir katre mesabesinde mânia olması ümidiyle hak ve hukuk kavramları üzerinde durmaya çalışacağız.

HAK

Bu çalışmamızda tanımlamaları yaparken sözlük ve ıstılahı olarak yapmaya çalışacağız. Sözlük olarak tanımı doğal olarak Arap dilbilimine, ıstılahı tanım ise bilim alanına ait olacaktır.

Dilbilimsel Olarak Hakkın Tanımı

Kelimelerin sözcük/lügat manalarının tevsiki noktasında dil ve dilbilim en sağlam korunaktır. Bir kelimenin, lügavî, sözlük veya kelime anlamı, o kelimenin bir birimi olduğu dili konuşanların genel olarak anladıkları veya anlattıkları şeydir. O kelimenin ıstılahı anlamı ise o dili konuşanlardan bir kesimin uzlaşarak o kelimedenden lügavî ve sözlük anlamıyla ilişkili, ancak ondan farklı olarak anladıkları veya anlattıkları şeydir, diye tanımlanabilir. İstılahı anlama, örfî anlam da denilmektedir. Mesela “fiil” kelimesinin lügavî anlamı oluş ve eylem iken, Arap dilbilim ıstılahında bunlara delalet eden lafız anlamındadır (el-Cürcanî).

Oldukça geniş ve değişik anlamlara sahip olan “hak” sözlükte, doğruluk, gerçek, alacak, bir iş veya emek karşılığı, pay ve Allah manalarında kullanılır (Uslu, 1994). Hak kelimesi, Kur’an mihverli ilimlerin ana malzemelerini tedarik eden Arap dilbiliminde, muza’af fiil olarak, hak-ka, ye-hık-ku, hak-kan, şeklinde bir vezni vardır. Bilindiği üzere muza’af fiiller tefkîk edilmeden yani şeddeli harfin açılımı yapılmadan asli vezni anlaşılır. Ayrıca muza’af fiillerin açılımı yapıldığında genel olarak birinci, ikinci veya dördüncü bab vezninde olduklarını görülür. Buna göre ha-ka-ka, yeh-ku-ku, hak-kan şeklinde morfolojik olarak, birinci vezinden bir dizimi vardır. Bu durumda hak kelimesinin birinci vezinde fiil olarak yakın ve inanmak anlamına gelirken, bu dizimin mazi ve muzarî şekli, ha-ka-ka, yah-ki-ku, hak-kan şeklinde ikinci bab vezninde, bir şeyin gerçekleşmesi, gerekli olması, kalıcı hale gelmesi, vacibiyet vasfı kazanması, bir şeyi tasdikleme ve yetki sahibi olmak anlamlarına gelir (Lisanu’l-Arap). Her iki vezinde de mazi kipindeki fiili, çoğunluğu etken, bazen de edilgen çatılı olmak üzere, daha çok hak etme ve müstahak olma anlamını verir. Edilgen çatılı fiil kalıbında olanlar genelde Medenî ayetlerde yer alırken, (İnşikâk, 2 ve 5) etken çatılı fiil kalıbında olanların çoğu Mekki ayetlerde varıdır (Araf, 30; İsrâ, 16, Hac, 18; Kasas, 62; Secde, 12; Yasîn, 7; Saffat, 31; Sad, 14; Zümer, 19; Fussilet, 25; v.d.).

Hak kelimesi, hem muza’af şekliyle hem de birinci ve ikinci bab vezninde Arap dilbilim gramerine göre her ne kadar geçişsiz ise de İslam nazarında ve Müslümanların pratiğinde cevval ve aktif bir durum arz etmektedir. Zira Adil Hükümdar olan Hak teâlânın ihkak-ı hak için mazlumların hakkını zalimlerden alması, zayıfları kavilerin şerrinden koruması ve herkese müstahak olduğu hakkını vermesi, hükümdarlığın ve

adaletinin temel kurallarındandır. Bu adaletin tecellisi bu dünyada olmazsa her bir hakkın hak sahibine verildiği ahiret yurdunda mutlaka gerçekleşeceğini bilen ve inanan Müslümanlar yeryüzünde hak konusunda en çok duyarlılık gösteren ve gayretler sarf edenler olmuştur. Zira “*Kim zerre kadar iyilik yaparsa onu görecektir, kim de zerre kadar kötülük yaparsa onu görecektir*” (Zilzal, 7 ve 8) mealindeki ayeti düstur edinmişlerdir.

Morfolojik olarak dizimin kök / mastar kipi olan hak, (hak-kan / hak-kun / hakk,) kişi ya da kişilere ait pay, nasip manalarına geldiği gibi şüphe götürmeyen sabit olan, gerçek olan şey manasında sıfat olarak da gelmektedir. “Gögün ve yerin Rabbine and olsun ki bu va’d sizin konuşmanız gibi hak(kesin ve gerçektir) tır (Zariyat, 23). Bu ayette olduğu gibi “Kavlün hakkün” gerçek söz demektir. (Lisanu’l-Arap) Şüphe götürmeyen gerçek manasında Kur’an-ı kerimde Yüce Allah’ın isimlerinden biri olarak yer almaktadır. Bu manada “hak”ın çoğul kalıbının kelime zabtı “Hukuk” ve “Hikâk” şeklinde gelmektedir. (Lisanu’l-Arap) Hukûku’llah, biz kullar üzerinde ifası gereken vecibeler, hukûku’l-İbad ise insan hakları demektir. “*Varlığı kesin olan şey*” anlamında hak kelimesinin çoğulu olarak Hukuk kavramı, genellikle batılın zıddı anlamında kullanılmaktadır. Ragıp El-İsfahani, hakkın asıl manasının “mutabakat ve muvafakat” olduğunu belirttikten sonra ayetlerden de örnekler vererek başlıca dört anlama geldiğini belirtir.

1. Bir şeyi hikmetin gereğine uygun olarak icat etmek. Bundan dolayı “hak” Allah’ın bir ismi ya da sıfatı sayılmıştır.
2. Hikmetin gereğine uygun olarak yapılan iş. Allah’ın bütün fiilleri bu manada haktır.
3. Bir şeye aslına uygun ve doğru olarak inanma. Bu şekilde kazanılmış inanç ve bilgi
4. Gerektiği şekilde, gerekli ölçüde ve gereken zamanda meydana gelen iş (el-İsfahani, 2010).

Gerçek, doğruluk, sıhhat, mülkiyet; hak, münasip durum, aslına uygun, makul, doğru, sahih manalarına gelen ve “Gerçek olmak, doğru olmak hatalı yanlış olmamak-edilgen kalıpta-zorunlu ve kaçınılmaz olmak manasında çoğul bir kalıptır. Bu anlamlar tekil kipindeki Hakk’ın değişik vezinlerinde mündemiçtir (Lisanu’l-Arap). Ayrıca, “Hukukun (objektif Hukuk) kişilere tanıdığı bir yetki, bir irade kuvveti” şeklinde de tanımlanmaktadır (Gökmenoğlu, 1991). Toplum halinde yaşayan insanların toplumsal hayatları ile ilgili en önemli müessese ve kaideleri düzenleyen “hukuk”; insanların kanuna, ahlak kurallarına, örf ve adetlere bağlı olarak fiil ve hareket serbestliğini tanzim eden usul ve kaidelerdir (Erdoğan, 1998). Kısaca bu şekilde tanımlanan “hukuk” kavramı üzerine birden fazla tanımlar yapılmıştır. Yapılan bütün tariflerin hepsinde ortak olan nokta ise onun kaidelerle ilgili oluşudur; ayrıca

bunların toplumda düzeni tesis eden kurallar olmasıdır. Bu kurallar ister, şahısların birbirileriyle olan münasebet ve menfaatlerini düzenleyici olsun, isterse şahıslarla ammenin münasebet ve menfaatlerini düzenleyici olsun durum aynıdır. Zira hukukun ağırlık noktasını toplu olarak yaşayan insanların menfaatleri ile içinde yaşanılan topluluğun menfaatleri teşkil etmektedir (Uzunpostalcı, 1987).

Kur'an-ı Kerim'de Hak Kavramı

Yüce Allah tarafından hak Peygamber Hz Muhammed'e (s.a.v.) inzal buyrulan Kur'an-ı Kerim'in, hak ve hakikatin kendisi olduğunda zerre kadar şüphe yoktur (Bakara, 2). Onun nüzulü ve bize kadar gelişi, hak olduğu gibi içeriği de tamamen haktır. "Biz onu hak ile indirdik, o da hakkı getirdi" (İsra, 105). Onda asla batıl yer almaz.

Kur'an-ı Kerim'de farklı türevleriyle 285 kadar ayette geçen hak kelimesi, "Muhakkak ki, biz seni hak ile gönderdik" (Bakara, 119) ayetlerinde olduğu gibi genelde, isim olarak yer almaktadır. Fiil kipinde varid olduğu ayet sayısı yirmi ikidir. Tefsir âlimleri; Kur'an-ı Kerim'de yer alan hak kavramının, en az on sekiz anlamı olduğunu söylerler. Bu anlamlardan örnek babından bir kaçına yer verecek olursak; batılın zıddı olan hak, (Hac, 6) haklılık ve öncelikli olmak, (Bakara, 247) borç, (Bakara, 282) beyan, (Bakara, 71) hacet, (Hud, 79) Kur'an, (En'am, 5) sıdk, (En'am, 37) adalet, (Nur, 25) İslam, (İsra, 81) din, (Enfal, 8) din, (İsra, 81, Kurtubi, bu ayette hak kelimesinin din anlamında yorumlamaktadır.) kesinlik, (Tevbe, 111) ihtiyaç, (Hud, 79) kelime-i tevhid ve Allah, (Mu'minûn, 71) pay (Zariyat, 19) Örnek olarak bir kısmına yer verdiğimiz bu anlamların, Kur'an-ı Kerim'in hak ve hukûk üzerinde ne kadar titizlikle durduğuna delil olarak yeterli olsa gerek.

Kur'an-ı Kerim'de yer alan hak kavramının zengin anlam aralığına bakıldığında zaman Allah'a karşı, İslam'a karşı ve insana karşı hep hakkaniyete vurgu yapıyor olması dikkat çekicidir (İsrâ, 32; Hac, 54; Maide, 49 ve daha birçok ayette bu hakikat yer almaktadır). Biz burada iki ayetle yetinelim. "*De ki: Hak geldi, batıl yok oldu*" (İsrâ, 81). Burada İslâm, din manasında vârid olmuştur. Asr sûresinde "*..ve hakkı tavsiye edenler..*" mealindeki ayette yer alan hak kelimesi; Allah(c.c.) ismi olmak üzere yukarıda zikri geçen birçok anlamda yorumlanmıştır (Asr, 3). Kur'an-ı Kerim'de, 'hak sahibine hakkını teslim etme' anlamında bu kavramı ısrarla vurgulanmaktadır: (Nisâ, 51; Maide, 49 v.d.) Allah (c.c.) Kur'an-ı Kerim'de, yetimin hakkını korumak için bir hukuki güvencenin himayesine alınmasını emreder (Nisa, 2) ve " muhakkak ki, yetimlerin malını zülmen (haksız yere) yiyenler, ateşten başka bir şey yemiş olmazlar ve alevli ateşe gireceklerdir." (Nisa, 10). El-Cessas, Ahkâmü'l-Kur'an adlı eserinde şöyle der: "İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre cenab-ı Hak, Nisa sûresinin onuncu ayetini inzal edince maiyetinde

yetim bulunan kimseler hemen gelip yetimin yiyeceğini kendi yiyeceğinden, içeceğini kendi içeceğinden ayırmış, böylece kendi yiyeceğinden arttırıp, yetim onu yiyinceye veya bozuluncaya kadar bekletir oldular. Bu durum onlara ağır geldi ve durumu Hz. Muhammed (s.a.s)'e bildirdiler. Bunun üzerine Cenab-ı Hak, *"...Deki, onların malını korumak ve durumlarını düzeltmek, sizin için, işlerine karışmamaktan daha hayırlıdır. Eğer onları koruyarak kendileri ile bir arada yaşarsanız artık onlar kardeşlerinizdir."* (Bakara, 220) mealindeki ayetini indirdi. Böylece yiyeceklerini yiyeceklerine, içeceklerini içeceklerine karıştırdılar (el-Cassas). Elmalılı Hamdi Yazır Tefsirinde: "Nisa süresinin 10. ayeti hakkında" bu ayetin nüzülü üzerine insanlar korkularından yetimler ile bir arada yaşamaktan kaçınır oldular. Vazifelerinin kaçınmak olmadığını anlatmak için Bakara süresi 220. ayeti nazil oldu denmektedir. Ebû Said el- Hudri (r.a.) anlatır: Peygamber (s.a.s) miraç gecesinde şöyle gördüğünü anlattı: "Cehennemden alt katından çıkan ağızlarında ateşten kaya olan bir kavim gördüm. Cebrail (a.s.)'a, bunlar kim ya Cebrail dedim. O da; Onlar yetim malını haksız yere yiyenlerdir." dedi. Peygamber (s.a.s): " Ben ve yetimi tekeffül eden (kefil olan) kişi, cennette şu ikisi gibiyiz. " buyurarak şahadet parmağı ile orta parmağını bitiştirerek göstermiştir. (el-Aynî)İslâm Hukukçuları bu nasslar ışığında yetimlerin mallarına haksızlık yapılmaması gerekliliğini belirtmiş ve gerektiğinde tedbir olarak küçüklerin hakkını hakkıyla koruyacak hukuki bir temsilcinin himayesine alınmasını gerekli görmüşlerdir. Nisa süresinde *"Zülmen yetimlerin mallarını yiyenler, ancak karınlarını ateş doldurmuş olurlar. Zaten onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir."* (Nisa, 10) ayetteki *'karınlarına ateş doldururlar'* tabiri, yetimin malını yiyenler ateşe sürüklenecek anlamına gelmektedir, zira yetimin malını haksız olarak yemek hakka tecavüz, haksız bir fiil olarak kabul edilmektedir. Bu ayet ile yetimin mallarını haksızca yemekten sakınmayı emrederek yetimleri korumanın ve bunun için gereken tedbirlerin alınmasının önemini belirtmiştir (İbn-i Hazm).

Sünnette Hak Kavramı

Hak ile gönderilen Allah Peygamberinin (s.a.v.) (Bakara, 119; Fatır, 24.) sünnetinde varid olan hak kavramı, bir önceki fasılda geçtiği üzere, Kur'an-ı Kerim ayetlerinde olduğu gibi geniş bir anlama sahiptir. Allah Peygamberinin hak anlayışında hiçbir şekilde haksızlığa ve iltimasa yer yoktur. Hak ve hukuk gereği ne ise o yapılacaktır. O, her hak sahibine haklarının verilmesi için çaba sarf etmiş, bu uğurda cihad etmiş, hiç bir fedakârlıktan kaçınmamıştır. Hakkın yerine getirilmesi hususunda hiç kimsenin ayrıcalığı, imtiyazını kabul etmemiştir.

Hak kavramı, Peygamberimiz (s.a.v.) hayatının her safhasında en önemli ve öncelikli bir yere sahiptir. Allah Peygamberi, (s.a.v.) yirmi üç yıllık peygamberlik hayatı boyunca hep Hakk'ı hâkim kılama mücadelesiyle geçmiştir. Hak duyarlılığını yaşayarak ortaya

koyan Allah Peygamberi, (s.a.v.) ümmetinden de aynı duyarlılığı talep etmektedir. Hukukun üstünlüğünü en güzel şekilde söz ve davranışlarıyla yaşayarak insanlığa sunmuştur şöyle der: “Allah’ın kulları üzerindeki hakkı, kendisine hiçbir şeyi ortak koşmamaları ve O’na ibadet etmeleri; kulların Allah üzerindeki hakkı ise kendisine ortak koşmayan kimselere azap etmemesi, onları cennetine koymasdır.” (Müslim, İman, 4, Ahmed bin Hanbel, Müsned, V, 239) “Şüphesiz Yüce Allah, her hak sahibine hakkını vermiştir..” (Tirmizi, Vesaya, 5). Allah Peygamberi (s.a.v.) insanlara karşılıklı olarak birbirlerinin haklarına riayet etmelerini tavsiye etmekte, yekdiğerine karşı yaptığı haksızlık var ise henüz dünyada iken telafi etmeleri gerektiğini vurgulayarak şöyle der: “Kim kardeşine haksızlık etmişse, onunla helalleşsin..” (Buhari, Rikak, 48) “Asıl müflis, kıyamet gününde kıldığı namaz, tuttuğu oruç ve verdiği zekâtla gelir; ancak dünyada iken şuna sövmüş, buna iftira atmış, ötekinin malını yemiş, berikinin kanını dökmüş, bir başkasını da dövmüştür. (İhlal ettiği bu hakların karşılığı olarak) iyiliklerinden alınıp hak sahiplerine verilir. Şayet hesabı görülmeden iyilikleri biterse, mağdur ettiği insanların günahlarından alınarak bunun üzerine yüklenir, sonra da cehenneme atılır.” (Müslim, Birr ve Sıla, 59) Peygamberimiz (s.a.v) hak ve hukuk konusundaki hassasiyetini vurgulamak için şu buyruğu son derece etkilidir: (kendisini ibadete vererek dünyadan el etek çektiğini duyduğunda) Osman bin Maz’un’a şöyle buyurmuştur: “...Ailenin senin üzerinde hakkı vardır. Misafirin senin üzerinde hakkı vardır. Kendi nefsinin de senin üzerinde hakkı vardır...” (Ebu Davud, Tatavvu, 27) Peş peşe oruç tutan, geceleri de sürekli namaz kılan Abdullah (r.a.)’a: “Aman böyle yapma; çünkü senin üzerinde gözünün hakkı var, nefsinin hakkı var, ailenin (eşinin) hakkı var.” diyerek uyarıda bulunmuştur. (Müslim, Sıyâm, 186)

Netice olarak hak din İslam Peygamberi, (s.a.v.) (din, ırk, cinsiyet ve millet farkı gözetmeksizin) her insanın Allah’a (c.c.) karşı, kendi nefesine karşı aile fertlerine karşı, başkalarına karşı ve bütün kâinata karşı leh veya aleyhine hakların olduğunu, insanın bazı temel haklara, doğuştan sahip olduğu, en önemli hakkın da şüphesiz ki hayat hakkı olduğunu vurgulamaktadır. Aslında bu hak, daha ana rahminde “canlı bir organizma” denilecek aşamada başlar. Ayrıca izzet, haysiyet, namus, mal, mülk edinme gibi, insan denince akla gelen ve onu tamamlayan maddi manevi değerler de temel haklardandır. (Buhari, İlim, 9; Müslim, Kasame, 30).

Fıkıhta Hak Kavramı

Daha önce de değinildiği üzere; doğruluk, gerçek, alacak, bir iş veya emek karşılığı pay (A. Uslu, 1964) gibi geniş ve değişik anlamlara sahip olan hak kelimesinin çoğul kalıbı olarak, “Hukukun (objektif hukuk) kişilere tanıdığı bir yetki, bir irade kuvveti” (Hatemi, 1996) şeklinde tanımlanmaktadır.

İslâm Hukukçularının hak kavramına yükledikleri hukuki manaları, belli bir sınıır çerçevesinde birleştirilemeyecek kadar zengindir; ancak bütün tanımlarda “Şari’ (kanun koyucu) vazetmiş olduğu her bir hakkın mutlaka ya ferdin ya da toplumun yararına matuf olduğu” hususu ortak nokta olarak teşkil ettiğini gormekteyiz. Geniş muhtevalı olan hak kavramıyla ilgili olarak son zamanlarda İslâm Hukuku alanında takdire şayan çalışmalar yapan bazı alimler; “ Hikmet Sahibi Yuce Şari’in vazetmiş olduğu fert için, toplum için veya hem fert hem de toplum için sabit olan maslahat ve yararlarıdır.” şeklinde kapsam çerçevesini tahdíd edebilecek bir tanımlama yaptıklarını gormekteyiz (El-Cüburî).

Günümüzde, hukukun koruduğu menfaat ya da hukuk düzeni tarafından kişilere tanınmiş yetkiler şeklinde de değerlendirilen hak kavramı; çoğunlukla hürriyetle aynı anlama gelmek üzere kullanılmaktadır (Kaboğlu, 1994). Hâlbuki bu iki kavram (hak ve hürriyet) özde ayrı cinsten (heterojen) olan kavramlardır. Hak, hürriyetten daha geniş bir kavramdır. Bu nedenle hürriyetin insana yansımaları, uygulanabilir hale gelmesi hak çerçevesine girdiği zaman başlamaktadır. Yani hak, insanın hürriyetlerinin sınırlarını belirleyen ve onların gerçekleşmelerini sağlayan çerçeveyi oluşturur. Dolayısıyla hürriyet, hak çerçevesinde kullanılabilir. Her hürriyet bir haktır, ancak her hak bir hürriyet değildir. Daha açık söylemek gerekirse hürriyet, kullanılması için başkalarının edilgen kalması yeterli olan, yani başkalarının herhangi bir fiilde bulunmasını gerekli kılmayan, insanın şahsi tutum ve davranışlarını bizzat belirlediği yetkidir. Hak ise başkalarına veya topluma olumlu (pozitif) bir tutum ya da davranışı kabul ettirme çabasıdır (Uzunpostalcı, 1987).

Hukuki işlemlerde birinci öğe olarak değerlendirilen hak kavramının, hukuki işlemin çekirdeğini oluşturmakta olduğu kabul edilmektedir. Bu yüzden de, işlemlerle doğrudan alakalı olarak; hukuki ilişkilerde, şahisların korunmaya değer menfaatlerinin gerçekleştirilebilmesi için, hukuk düzeninin verdiği iktidar ve yetkiye verilen isim şeklinde değerlendirilmektedir (Özsunay, 1976). Yani hak, toplumu meydana getiren hakiki ya da hükmi şahisların, şahsi çıkarlarının korunması amacıyla, hukuk düzeni tarafından şahsa bağışlanan ve kullanmak konusunun tamamen şahsa (kişiye) terk edilmiş olan bir hukuk kudretidir. Görüldüğu gibi hak konusunda hukuki ilişkinin hukuki netice doğuran ilişi olduğundan bahsettik. Dolayısıyla hakta hukuki ilişi vardır. Her hukuki ilişi, şahislar arasında olduğuna göre her hukuki ilişkinin iki tarafı vardır ve bu ilişi taraflar için hakkı ve borcu gündeme getirmektedir. Bu da hak ile hukuki ilişi arasındaki bağın bir yönüyle bizatihi hak sahibini (süje) ilgilendirmektedir. Bazı İslam hukukçuları hakkı; “dinen sâbit hüküm” şeklinde tarif etmişlerdir ki, kanaatimize göre böyle bir tarif efradını cami’ ağyarını mani’ şeklindeki meşhur kriteri ihtiva etmemektedir. Anılan manayı hâvî ve genel olabilmesi için tarifi şöyle olabilir: “Dinin yetki veya yükümlülük olarak tespit ettiği şahsa ait haklardır.” Bu

tarif, hakkın dînî, medenî, genel, mâli olan veya olmayan bütün çeşitlerini kapsamına alır (Bilmen, 1985; Karadeniz, 1989 ve Hatemi, 1996).

Namaz, oruç gibi Allah'ın kul üzerindeki hakları dînî, mülk edinme gibi haklar medenî, Devlet başkanının reayayı yönetmesi gibi haklar amme, eşin-küçük çocukların ve yoksul hısımların nafakası gibi haklar mâli, şahıs üzerinde velâyet gibi haklarda mâli yönü bulunmayan hak niteliğindedir. Bu tarife göre hakkın özü şahsa bağlıdır. Satıcının satış bedeli üzerindeki hakkı gibi... Eğer hak, belirli bir şahsa bağlı değilse “genel mübahlık” tan söz edilir. Mesela, amme yoldan yararlanmak özel bir hak olmaktan çok, herkese tanınan genel ruhsatlar türündendir. İslâm nazarında, hakkın kaynağı ilâhî iradedir. Bu yüzden şer’î hükümlerin çıkarıldığı kaynaklar (kitap, sünnet, icmâ, kıyas) üzerine mebni olan hükümlerde ilâhî irade daima melhuzdur. Hakkın kaynağı Allâh (c.c.) iradesidir derken aslında, İslâm Hukuku açısından hakların asıl kaynağı İslâm’dır demiş oluyoruz. Durum böyle olunca, hakkın doğması, kullanılması, korunması ve sona ermesi ile ilgili hükümleri de İslâm’ın belirlemesi tabiidir.

Hakkın Kısımları

Burada hakkın kısımlarını işlerken İslam Hukuku kaynaklı olan hakları kast etmekteyiz. İslam Hukuku menşeli olan hakkın kişiye veya kamuya ait olması ya da Allah’a ait olması cihetiyle birkaç kısma ayırmak mümkündür.

Allah Hakkı (Kişi ile Allah (c. c.) arasındaki haklar) veya Kamu Hakkı

Burada “Allah (c.c.) Hakkı’ndan maksat, belli fertler ile alakalı olup diğerini alakadar etmeyen veya belli bir toplumu muhatap tutup da diğer toplumları dışarıda bırakan değil, bütün insanlığı muhatap alan ve bütün insanlığın yararına olan haklardır. Bu manada “Kamu hakkı”, “Toplumsal hak” ve “İnsanlık hakkı” diyebileceğimiz bu çeşit hakkın, Allah (c.c.)’a nispet edilmesi, öneminin yüceliğine yararının umum iliğine ve bu alandaki en ufak bir hâle ve ihmâlin, bütün insanlık için büyük zararlara sebebiyet vermesi hikmetine binaendir (El-Cüberi).

Kişi Hakkı (Kişi ile kişi- kişiler arasındaki haklar)

Burada kişiler arası hak geneldir. Kişiyeye ait, onda başkasının istihkakı olmayan bütün haklardır. Bu nevi kişi haklarına “Kişiyeye has haklar” denmektedir (El-Bezdevi).

Başkalarının aleyhine kendi lehine olan haklarından vazgeçmesi, alacaklarını alıp almaması; evlenme, boşanma, alışverişte bulunma ve başkalarına vermiş olduğu zararları tazmin etme gibi tasarruf alanı çok geniş, mütenevvi' olan kişiye ait haklardandır.

Müşterek Haklar (Kişinin hem Allah (c.c.) hem de diğer kişilerle olan hakları)

Burada Allah (c.c.) ile kul arasında müşterek iki hak söz konusudur. İki hakkın bir arada bulunduğu durumda iki haktan biri diğerine daha kuvvetli, ehemmiyet noktasında diğerinden daha mukaddem olabilmektedir.

Müşterek haktan Allah'a ait olan taraf daha ağır geliyorsa birinci kategoriye, kul tarafına ait olanın daha ön planda olduğu haklar ise ikinci kategoriye girmektedir (İbn-i Emir).

Müşterek hak kendi içinde de iki kısma ayrılmaktadır:

Birinci kısım: Allah hakkı ile kul hakkının birleştiği; fakat Allah'a ait olan hakkın galip geldiği durumdur. Topumun ahlaki yapısını bozan kişilerin namus ve haysiyetlerini zedeleyici fiil ve davranışları irtikâp eden kimseler hakkında tatbik edilen müeyyideler bu kabildendir. Namuslu birine yapılan iftira ve bühtan gibi...

Burada, kişinin irtikâp etmiş olduğu haksız fiil ve davranış yanında toplumu, bu gibi suçların tekrarlanmasından caydırma yönü de vardır ki, toplumun genel yararına yönelik olması hasebiyle bir hak olarak tatbik edilen bu müeyyidede Allah hakkı, daha galip diğer bir ifade ile daha ön plana çıkmaktadır. Nitekim Allah hakkının ön planda olduğu daha doğrusu kamunun hakkı da söz konusu olduğu konularda kul kendi hakkından feragat etse bile o hak düşmez. Galip tarafı kamu hakkının teşkil ettiği cezalarda kişi, kamu adına affetme yetkisine sahip olamaz (El-Bezdevi).

İkinci kısım: Kul hakkının galip tarafı teşkil ettiği durumdur. Kul hakkının daha ön planda olduğu duruma kısas olayını örnek verebiliriz. Kısas olayında Allah'a ait olan hak, Allah'ın bizzat kul üzerinde var olan kulluk hakkı ve öldürme suçunun engellenmesi hikmetine mebnidir. Kul hakkı ise hayatta kalmak ile yaşam hakkında gizlidir. Nitekim "*Sizin için kısasta hayat vardır*" (Bakara süresi, ayet:179) mealindeki ayet-i kerimenin ifade ettiği mana da budur (El-Bezdevi).

Yol kesme gibi kısasa benzer bir konuma sahip olan suçlara tatbik edilen cezalarda iki hakkın bir arada cem olunduğu ve hangi hakkın daha galip olduğu hususunda İslam hukukçuları farklı görüşler beyan etmişlerdir. Hanefi hukukçular, bu gibi suçlar yeryüzünde bozgunculuk olduğunu (Maide, 33.) dolayısıyla Allah ve Resulüne savaş anlamına geldiği için Allah'a ait haklar kategorisinde değerlendirmişlerdir (El-Cüburi).

Hak İle İlgili Hükümler

Kişi bir hakka sahip olduktan sonra o hakkın diğer tarafı dünya ya da ahiretle ilgili olması, kullanımı ve nakli ile sona ermesi gibi kişi ile hak arasındaki değişik yönleri itibarıyla üzerinde bazı hükümler terettüp etmektedir.

1. **Hakkın ifası:** Hak sahibi olan kişi, o hakkı meşru şekilde temlik etme ve onda tasarruf etme yetkisine sahiptir. Başka birinin elinde bulunan hakkın sahibi her hangi bir şekilde o hakkı alma yetkisine sahiptir.
2. **Hakkın himayesi:** İnsanlar arasındaki ilişkilerde, bir insanın hakkının ihlal edilmesi durumunda bu konuda görevli kurumlar devreye girerek hakkın ihlalini önler. Allah'a ait olan hakların ahiretteki müeyyideler yanında, kamuyu ilgilendiren yönüyle de kamuyu temsilen belli müesseseler aracılığıyla himaye altına alınmaktadır. İslam Hukuku hakkın ifası konusunda olduğu gibi hakkın ihlali konusunda da kesin prensip ve müeyyideler getirmiştir.
3. **Hakkın meşru' şekilde kullanılması:** Başkalarına zarar vermemek kaydıyla hak sahibi, o hak üzerine dilediği şekilde tasarruf etme yetkisine sahiptir; ancak başkalarının hukukuna tecavüz şeklinde kendi hakkını kullanmanın, İslam Hukukunda yeri yoktur. Kişi, hukukun kendisine tanıdığı olduğu hakkı yine o hukukun vasetmiş olduğu kurallar dairesi içerisinde kullanır.
4. **Hakkın başkasına nakli:** Mali ve mali olmayan haklardan bazıları o hak sahibi tarafından başkasına devredilebilmektedir. Alışveriş akdiyle bir mal üzerindeki mülkiyet hakkının, satıcı elinden çıkıp alıcı eline geçmesi ve küçük üzerinde babaya ait velayet hakkının babanın vefatı sebebiyle dedeye geçmesi gibi.
5. **Hakkın sona ermesi:** Hakkın sona ermesi sebepleri, hakkın çeşidine göre değişmektedir. Mülkiyet hakkının; satış akdiyle sona erdiği, küçüğün bedeni ve zihni olgunluğu kazandıktan sonra üzerindeki velayet hakkının sona erdiği gibi... (Şamil İslam Ansiklopedisi)

HUKUK

Hak kavramını işledikten sonra her bir hakkın dayandığı bir Hukuk sistemi olduğuna göre, "hak"ın çoğul kalıbı olan "Hukuk" kavramı üzerinde durmaya çalışalım.

Daha önce yer aldığı üzere gerçek, doğruluk, sıhhat, mülkiyet, hak, münasip durum, aslına uygun, makul, doğru ve sahih manalarına gelen ve "gerçek olmak, doğru olmak, hatalı, yanlış olmamak- edilgen kalıpta- zorunlu ve kaçınılmaz olmak manasını veren "hakke" fiilinden kök olarak "Hak"ın çoğuludur (Lisanu'l-Arap).

Toplum halinde yaşayan insanların; toplumsal hayatları ile ilgili en önemli müessese ve kaideleri düzenleyen “hukuk”, İnsanların kanuna, ahlak kurallarına, örf ve adetlere bağlı olarak fiil ve hareket serbestliğini tanzim eden usul ve kaidelerdir (Erdoğan, 1998). Kısaca bu şekilde tanımlanan “hukuk” kavramı üzerine birden fazla tanımlar yapılmıştır. Yapılan bütün tariflerin hepsinde ortak olan nokta ise “kaide” oluşudur. Hem de bunların toplumda düzeni tesis eden kurallar oluşudur. Bu kurallar; ister şahısların birbirleriyle olan münasebet ve menfaatlerini düzenleyici olsun, isterse şahıslarla ammenin münasebet ve menfaatlerini düzenleyici olsun durum aynıdır. Zira hukukun ağırlık noktasını toplu olarak yaşayan insanların menfaatleri ile içinde yaşanılan topluluğun menfaatleri teşkil etmektedir (Uzunpostalcı, 1987).

“İnsan sosyal bir varlıktır,” şeklindeki bedihî olan tanımından da anlaşılacağı üzere insanın toplum halinde yaşamak mecburiyetinde olma hali, her insanın kendi hayatından bildiği ve fiili olarak yaşadığı bir hakikattir. Toplumdan mücerret olarak yaşamı düşünmek, bir hayal ve gerçekten uzak bir vehimden başka bir şey değildir. Sosyal hayat ilk insan Âdem (a.s.)’in yaratıldığı andan itibaren insanoğlu ile beraber vardır diyebiliriz (Bakara, 35-36).

Toplumun var olması ile beraber, o toplumu meydana getiren fertler arasında doğal, hatta zaruri olarak karşılıklı bazı ilişkiler var olmuştur. Bu ilişkilerin dayandığı bazı ödev ve sorumluluklar terettüp etmektedir. Sosyal yönü itibarıyla hem cinsleri ile olan alakaları ve bu alakalar üzerine terettüp eden ödev ve sorumluluklar karşısında insan, diğer canlılarda olduğu gibi istediği gibi hareket etme hürriyetine sahip değildir. Bu alaka ve ödevlerinde toplumun her bir ferdinin uymak zorunda olması gereken bazı temel kaideler olmalıdır. Her bir ferдин hak ve ödevlerinin yerine getirilmesi, bu alakalarda yekdiğerine karşı mağdur duruma düşmemesi, toplum halinde yaşamın huzur içerisinde devam edebilmesi insan için hayati önem taşıyan sosyal hayatın temeli olan hak ve hukukun varlığına bağlıdır. Beşeri ya da semavi, doğru ya da yanlış, her toplumun her hangi bir şekildeki kanunları, ayrıca kendilerine göre bir hak ölçütü ve hukuk kuralları vardır. Allah’ın indirmiş olduğu vahiyden beslenen İslam Hukuku, insanoğlunun bütün hak ve hürriyetlerini teminat altına alan, toplumun her bir ferdinin hak ve ödevlerini en adil şekilde vazeden kurallar manzumesidir.

Kısımları

Hukukun beslendiği kaynak açısından, vahiy kaynaklı olan hukuk ve beşeri kaynaklı olan hukuk olarak bir taksime tabi tutmak mümkündür.

Beşeri Hukuk

Yukarıda açıklandığı gibi her toplumun, uymak zorunda olduğu bir hak ölçütü olduğuna göre ister toplumun bütün fertlerinin adet ve gelenek şeklinde uyduğu taklidi olsun, ister bir kralın emir ve yasakları ya da toplumu temsilen bir heyet tarafından tanzim edilen kurallar manzumesi şeklinde olsun, toplumların mutlaka uymak zorunda olduğu kural ve düzenleri vardır. “Sosyal ilişkileri tanzim eden ve gerektiğinde –ister örf ve adetlerin baskısı ister kolluk kuvvet şeklinde- toplumun her bir ferdini güç kullanmak suretiyle uymaya mecbur kıldığı kurallar..” manzumesi olarak tanımlanan hukukun, şekil ve kaynağı ne olursa olsun temeli, ‘beşerin’ (insanın) icadıdır. Yani onun iradesi sonucu meydana çıkmaktadır (Zeydan, 2000). İslam’ın getirmiş olduğu manzumeler ise kaynağı ilahî vahye dayanmaktadır. Beşerin icadı olan daha doğrusu insanın iradesi sonucu teşekkül eden kurallar manzumesine “Beşeri hukuk” denir. Buna göre; kaynağı beşerin iradesinin teşkil ettiği hukuk, beşeri hukuktur. Bunun mukabilinde ise İslam Hukuku yer almaktadır (Zeydan, 2000).

İslam Hukuku

“İslam Hukuku” kavramının tarifini yaparken İslam hukukçularının, sonradan kullanılmaya başlanan bu kavram yerine ifade ettikleri “Fıkıh” kavramını tanımada fayda mülahaza edilmektedir. Zira “İslam Hukuku” ile “Fıkıh” kavramları çoğu zaman aynı manada kullanılmaktadır; ancak “İnsanların fiil ve hareketlerini tanzim eden usul ve kaideler,” (Erdoğan, 1998) şeklindeki tanımla “Hukuk,” insanların sadece bu dünyadaki fiil ve davranışlarını intizam altına alan kurallar demektir. “Fıkıh” ın konusu ise hem dünya hem de ahiretle ilgili hükümlerdir. Diğer bir ifade ile “Fıkıh”, hem muamelat (hukuki işlemler) ile ilgili hükümleri hem de ibadetlerle ilgili hükümleri içine alan bir kavramdır. Nitekim fıkıh konusunu işleyen eserlere baktığımızda hemen hemen hepsi, hem ibadetleri hem de muamelatı işlediklerini görmekteyiz. Buna göre “Fıkıh” tabiri “Hukuk” tabirinden daha kapsamlı bir kavramdır. İslam Hukuku, konusu itibarıyla ibadetler bölümü hariç “Fıkıh” ve “Fıkıh Usulü” nün bazı bölümlerinin karşılığında kullanılmasının doğru olacağı kanaatindeyiz. Buna rağmen daha önce de kaydettiğimiz üzere bu iki kavram müteradif olarak kullanılmış olduğu ve kaynak kitaplarımızda “İslam Hukuku” tabiri yerine “Fıkıh” tabiri yer aldığından tanım yaparken, İslam hukukçularının “Fıkıh” kavramı üzerine yaptıkları tanımları ölçü almaktayız.

Yukarıda “İslam Hukuku” ile “Fıkıh” ın müteradif olarak kullanıldığını; ancak “Fıkıh” ın fazladan ibadetlerle ilgili hükümleri de içine almakta olduğunu söylemiştik. Fıkıh, kulun hem Allah ile hem de insanlar ile olan münasebetlerini tanzim eder. Hukuk ise sadece insanlar arasındaki münasebetleri ele alır. Aralarındaki bu farklılığı vurguladıktan sonra fıkıhın mevzuu aynı zamanda İslam Hukukunun da mevzuudur diyebiliriz. İslam Hukuku da sadece insanlar arasındaki münasebetleri tanzim eden kurallar manzumesi olduğuna göre, işlediği mevzu itibarıyla “Fıkıh” tan daha dar kapsamlıdır. Fıkıhın konusu şu şekilde açıklanmıştır: “İbadet ve muamelata dair, helal, haram, mekruh veya vücûp olma yollarından biriyle insanların amellerinden her biri hakkında hüküm ve bu hükümlerden her birinin çıkarıldığı delillerdir.” Bu tanımdan hareketle fıkıh ilminin mevzuu, ef’al-ı mükellefindir diyebiliriz (Uzunpostalcı, 1987).

Hukuk ve Fıkıh

Fıkıh’ ın ıstılah manasına geçmeden önce sözlük manası üzerinde biraz duracağız. “Bir şeyi iyi idrak etmek ve birinin sözünü anlamak” manasında “fe-k-ah” fiilinden mastar olarak “Fıkıh” kelimesi; mutlak manada anlamak, iyice anlamak ve ilim sahibi olmak manaları ifade etmekte ise de, kullanılışı itibarıyla bu kelimedenden daha ziyade “Fıkıh” ve “Fıkıh Usulü” ilimlerini bilmek ifadesini taşımaktadır. Bu manada “fakih insan”; bilge insan ve “Fıkıh” ve “Fıkıh Usulü” ilmini bilen insan demektir. Kur’an-ı Kerim’i okuyan ve öğreten kişi için de bu tabir kullanılmaktadır (Lisan’ül-Arap). Fıkıhın tanımı ile ilgili olarak Ebu Hanifeden şöyle bir rivayet bulunmaktadır. “İnsanın amel yönünden lehinde ve aleyhinde olan şeyleri bilmesidir.” Yani, insanın haklarını ve vazifelerini bilmesidir, ayrıca Fıkıhla ilgili şöyle bir tarif de yapılmıştır. “Fıkıh, şer’i delillerden istinbat olunan hükümlerin hey’et-i mecmuasıdır.” Yani, fıkıhın temel kaynaklarından çıkarılan hükümlerin bütünüdür. Diğer bir tarif şekli ise şöyledir. “Fıkıh, ameli ve şer’i hükümleri tafsilî delillerinden alarak bilmektir. Fıkıhın en yaygın tanımı budur. (Uzunpostalcı, 1987) Mecelle de şöyle tarif etmiştir. “Fıkıh, mesail-i şer’iyye-i ameliyye-i bilmektir.” (Mecelle, mad: 1) ki, bu tarif, öncekilerin aynıdır. Fıkıh kavramı bu tanımlara göre “Toplum halinde yaşayan insanoğlunun kendisini yaratan Rabbi ile ve diğer insanlar ile olan alakalarını en adil şekilde düzenleyen kurallar manzumesi...” (Zeydan, 2000) şeklinde tanımlanan “İslam Hukuku” kavramının müteradifidir, diyebiliriz. Nitekim günümüzde “İslam Hukuku” “Fıkıh” kavramı yerine kullanılmakta ve “Fakih” de “Hukukçu” manasında kullanılmaktadır. Netice olarak “Fıkıh” için söz konusu olan tanım, “İslam Hukuku” için de geçerlidir. Bu ilim dalının kendine has bir sistematığı vardır diyebiliriz.

İslam Hukukunu Beşeri Hukuktan Farklı Kılan Hususları

Bin yıldan fazla bir zamandan beri İslam dünyasında; bazen küllî manada bazen kısmi de olsa tatbik edilen İslam Hukuku, insanın fıtratına en uygun olması hasebiyle diğer Hukuk sistemlerine nazaran, hayatını en güzel şekilde tanzim etmiş, hakkıyla tatbik edildiği oranda huzur ve refahını temin edebilmiştir. Zira İslam Hukukunun, toplumsal hayatın kurum ve kurallarını düzenleyici yönüyle kendine has üstün hususiyetleri vardır. İnsan, kendisini beşeri hukuktan ayrı kılan bu hususiyetler sayesinde, her zaman ve her yerde hayatını en adil ve en güzel biçimde tanzim kılar.

Allah'ın kitabı ve Resulullah'ın sünnetine dayanan İslam Hukuku, semavî dayanaklı ve en kapsamlı hukuktur. Diğer hukuk sistemlerin dayanağı ise ilmî, kazaî içtihatlar ve örfidir. İslam Hukukunun kaynağını esas itibarıyla kitap ve sünnetin nassları (kesin hükümleri) teşkil etmesiyle beraber bunlardan daha büyük bir alanı işgal eden içtihadî hükümler de vardır. Bilindiği gibi içtihat, insanların çalışması ve ürünüdür. Zaman ve mekâna göre değişebilmektedir. İslam Hukuku, bu değişime müsait yönü ile insanların hukuki ihtiyaçlarını en adil ve en verimli bir şekilde karşılayan bir hukuktur. Beşeri hukukta kanun koyma yetkisi şahıslara ait iken İslam Hukukunda kanun koyucu yüce Allah'tır. Allah'ın kesin hüküm beyan etmediği ya da kapalı bıraktığı alanlarda ise ki, bu alan büyük bir yekûn teşkil etmektedir, ilahî nasslara zıt düşmeyecek kaydıyla bu alanda ilim ve ehliyet sahibi olan müçtehitler hükümleri ortaya çıkarma salahiyetine sahiptirler. Bu ilim ve ehliyet sahibi olan zatlara "müçtehit" denmektedir.

İslam Hukuku; hükümlerle ilgili olan ifadelerin çoğunda genel manalı ve yorumlara açık bir biçimdedir. Alış verişte karşılıklı rıza, (Nisa, 29) ceza hukukunda suçun şahsiliği, (En'am, 165) anayasa sahasında şura prensiplerini vazededen nassları, (Şura, 38) buna örnek gösterebiliriz (Karaman, 1998). Buraya kadar hak ve hukuk kavramlarını açıkladıktan sonra hukuki fiil ve hukuki ilişki mevzuunu ele almada fayda mülhaza edilmektedir.

Hukuki Fiil

İnsanlar sürekli hareket halinde ve hayatın akışı içerisinde devamlı bir hâl değişikliği yaşamaktadırlar. Bu sebeple insan, sürekli değişik hareket ve fiiller ortaya koymaktadır; ancak insanların ortaya koyduğu her eylem ve hareket hukuk açısından değerlendirmeye tabi tutulmamaktadır. Genel bir ifadeyle fiil, bir iradeye dayanan olumlu veya olumsuz bir hareket tarzıdır ki, dış âlemde veya ferdin hukuki sahasında bir takım değişikliklere meydan verir.

Bu bakımdan birer şahıs olan her bireyin gerçekleştireceği hareketlerin ve fiillerin tamamı hukukilik arz etmese de, kendi hukuki ilişkilerinde meydana gelen durumların

tamamı hukuka konu olur. Şahıs tarafından işlenen bir fiilin hukukilik vasfını kazanabilmesi, o fiilin hukuka konu olmasına bağlıdır, bir fiilin hukuka konu olması ise, hukuki sonuçlar doğuracak biçimde cereyan etmesinden başka bir şey değildir. Öte yandan bir de şahsın iradesine bağlı olamadan gerçekleştiği halde hukuk tarafından kendisine değer verilen olaylar vardır ki, bunlar da kişiye bağlı olmamalarına rağmen, hukukilik vasfını kazanmış fiillerdir. İşte bu noktada, şahsın hukuki ilişkilerinde söz konusu olan hak ile bu hakkın kazanılması ve kaybolması gündeme gelmektedir. Bu ise hakkın kazanılması ve kaybolmasında “neden” kavramını doğurur. Şayet bir hakkın kazanılması ya da kaybolmasındaki neden, şahsın iradesinin dışında gelişirse buna hukuki olay; (Bilge, 1990) iradesi dâhilinde gelişirse sonuca değil davranışa yönelik olur ve hukuki bir sonuç meydana gelirse buna da hukuki fiil denir (Bilge, 1990).

Kısaca hukuk mantığında fiil, bir iradeye dayanan olumlu veya olumsuz bir davranış tarzıdır ki, dış dünya da veya şahsın hukuki sahasında bir takım değişikliklerin meydana gelmesinde etken olur. Yani bir hukuki kaide vazetmek, mevcut bir hukuki kaideyi değiştirmek veya ortadan kaldırmak, muayyen bir şahsa tatbikini mümkün kılmak, bir ihtilafı hallederek bir karara bağlamak vb. durumlardaki yetkili şahıslar ve kuruluşlar tarafından yapılan iradi hareketler hukuki fiiller arasında yer almaktadır.

Hukuki İlişki

Bilindiği gibi hukukun temel konusu insandır. Zira o, iki kişilik en küçük insan birliğinden başlayarak, binlerce, milyonlarca kişiden meydana gelen milletlere ve hatta bütün dünyada yaşayan insanlara ait toplumların ilişkilerini düzenleyen kurallar manzumesi ve insanlar arası münasebetlerin de varlığını koruyan zorunlu düzenleme vasıtasıdır.

Hukuk, insanı içinde bulunduğu toplumun bir üyesi olarak değerlendirir. Nitekim insan hakkında ileri sürülen tanımların pek çoğunda da insanın toplumsal yönü öne çıkmaktadır. Zira insan; tek başına hayatını sürdüremeyecek kadar zayıf, bütün ihtiyaçlarını karşılayamayacak kadar aciz bir varlıktır. Hayatını devam ettirebilmek, maddi manevi ihtiyaçlarını karşılayabilmek için kendi cinsinden olan diğer insanlara ihtiyaç duyar. Bu onun en önde gelen özelliğidir (Uzunpostalıcı, 1987). Ayrıca insan, yaratılışından kaynaklanan bir takım zayıflıkları, acizliği, kendi kendine bütün ihtiyaçlarını karşılayamaması ve mükemmelliklere ulaşma isteği bulunmaması sebebiyle, diğer insanlarla bir arada, belli kural ve kaideler çerçevesinde yaşamak zorunda olan bir varlıktır. İnsanın kendi başına hayatını sürdüremeyeceği için, kaçınılmaz kaderi olan insanî dayanışma olgusu, (Topçu, 1995) insan için toplum hayatının zorunluluğunun en büyük göstergesidir. Toplum ise, insanların maddî ve

manevî bir takım ihtiyaçları sebebiyle bir araya gelerek meydana getirdikleri birliğin adıdır (Aral, 1984). Bir olgu olarak toplumun sadece insanların bir araya gelerek bilinçsiz yığınlar oluşturmalarından ibaret olduğu düşünülmemelidir. Bilakis toplum, insanların maddî açıdan doğrudan birbirleriyle ilişki içerisinde girmelerine imkân veren bir ortam olduğu gibi aynı zamanda, manevî açıdan da belli bir takım psikolojik tavır ve tepkilerinin gelişmesinde de rolü olan bir olgudur. Çünkü toplumu oluşturmaktan maksat fertlerin çıkar birliği ile birlikte, bu birliğin özünü oluşturan ruhtur, birlik şuurudur (Wells, 1984).

İnsanlar için toplum içinde yaşamak bir zaruretse toplum için de düzen zaruri bir ihtiyaçtır. Bu, toplumsal olan insanın aynı zamanda siyasal bir varlık olmasının sonucudur. Zira toplumu meydana getiren fertler, toplum nizamının sağlanmasında güç, kuvvet, zekâ gibi yönlerden, insanların birbirleriyle farklı olmalarından kaynaklanmaktadır (Çam, 1997). Bu eşitsizlikler toplumda siyasal iktidar olgusunun, toplumu meydana getiren fertler arasında yönetenler-yönetilenler ayırımının ve toplumda düzenlemeler yapılmasının da kaynağını oluşturur. Kısaca, insanın acizliği, doğa kanunlarına bağlılığı, hayatını sürdürebilmek için diğer insanlara olan ihtiyacı, toplumu oluşturan fertler arasında yaratılıştan kaynaklanan eşitsizlikler, toplumun adalet, düzen ve yönetim ihtiyacının kökenini meydana getirir (Duman, 1999).

Toplum düzen ister. Çünkü fertlerin birbirleriyle ve toplumla olan ilişkileri belli kural ve kaidelerle düzenlenmediği zaman anarşi ve kargaşa topluma hâkim olur ki, bu da toplum hayatının dejenere olmasına, hatta yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bulunmasına neden olur. Toplum düzeninin temini ise sosyal düzen kuralları adı verilen din, ahlak, görgü ve hukuk kurallarıyla sağlanır. Bu kuralların amacı toplumu düzenlemek ve toplumu oluşturan fertlerin rahat, huzur ve mutluluğunu gerçekleştirmektir. Sosyal düzen kuralları içinde hukuk farklı bir konuma sahiptir. Çünkü o, diğer bütün kurallardan ayrı olarak doğrudan otorite kuvvetini arkasına alarak toplumu düzenleme görevini icra eder. Toplum ilişkilerinde, hukuka bağlı olarak gündeme gelen 'hukuki ilişki' kavramı da doğrudan hukuka bağlıdır. Toplumun düzenlenmesinde kendisinden yararlanan kuralların, işlevlerini yerine getirirken bazı durumlarda bazı kişiler için hak ve diğer bazıları için borcun (yükümlülük) ortaya çıkmasına zemin hazırladığı görülmektedir. Aynı şekilde sosyal bir kuralın ve özellikle bu kuraldan meydana gelen hakkın mevcudiyeti de toplumun bireyleri arasında sosyal bir ilişkinin bulunmasına bağlıdır. Değişik bir anlatımla; bireyler arasında sosyal bir ilişkiye dayanmayan bir sosyal düzen kuralının varlığı düşünülemez. Sosyal ilişkiler ise dinî, ekonomik ve hukuki muhtevalı olabilir. İşte kişiler arasında hukuki sonuçlar doğuran ilişkilere hukuki ilişki denir. (Bilge, 1990). Değişik bir ifadeyle toplum halinde yaşayan kişilerin hemcinsleriyle ilişki kurmaları kaçınılmazdır. Bu ilişkilerden bir kısmı hukuki sonuçlar meydana getirirler, bu sebeple, genel olarak hukuk tarafından

düzenlenen toplumsal ilişkilere hukuki ilişki adı verilir. Bunlar, kişilerin başka kişiler ya da nesnelere ile olan ilişkileridir (Özsunay, 1976).

Hukuki ilişki, insan eseri olan ve hukuk açısından değer taşıyan bir hadisedir. Bu noktada insanın diğer bireylerle ya da nesnelere ilişkisinin hukuki olarak nitelenmesi, ilişkinin hukuka uygunluğu değil, sadece hukukun bu ilişkiye olumlu ya da olumsuz bir netice izafe etmesindedir (Dağcı, 1996).

SONUÇ

Hak ile gönderilen Allah (c.c.) Peygamberinin (Bakara, 119 ve Fatır, 24) söz ve fiillerinde haksızlığa mahal yoktur. O, hassasiyetle adaleti tavsiye eder, hukuksuzluktan sakındırırdı. Her türlü hak ihlalleri Hak olan Allah'ın gayretine dokunur. Allah şirkten sonra bağışlamayacağı şey hak ihlalleridir. Hakkıyla inzal buyurduğu Kur'an-ı Kerim'de üç yüze yakın yerde bu kavrama vurgu yapması bunu göstergesidir. İslam Hukuku terkinin fıkıh külliyyatının müradifi gibi bir manada telakki edilmesi, bu alanda hak ve hukuka atfedilen önemin göstergesidir. İslâm Hukukçularının "Hak" kavramına yükledikleri hukuki manaları belli bir sınır çerçevesinde birleştirilemeyecek kadar zengindir; ancak bütün tanımlarda "Şari" (kanun koyucu) vazetmiş olduğu her bir hakkın mutlaka ya ferdin ya da toplumun yararına matuf olduğu" hususu, ortak noktayı teşkil ettiğini göstermektedir. Geniş muhtevalı olan hak kavramını son zamanlarda İslâm Hukuku alanında takdire şayan çalışmalar yapan bazı Âlimler " Hikmet Sahibi Yüce Şari'in vazetmiş olduğu fert için, toplum için veya hem fert hem de toplum için sabit olan maslahat ve yararlarıdır" şeklinde kapsam çerçevesini tahdit edebilecek bir tanımlama yaptıklarını görmekteyiz. Her bir hakkın dayandığı bir hukuk sistemi vardır. Hak'ın çoğul kalıbı olan "Hukuk" hakka dayanıklılık etmektedir. İslam nazarında, hakkın kaynağı ilâhî iradedir. Çünkü ondan başka hâkim yoktur.

KAYNAKÇA

- El-Buhari, Abdülaziz (1997), *Keşfu'l-Esrar 'an Usûlu'l-Pezdevî*, Beyrut.
- Akın, İlhan (1980), *Kamu Hukûku*, İstanbul.
- Aral, Vecdi (1984), *Hukûk Felsefesinin Temel Sorunları*, İstanbul.
- Bedrân, Ebû'l-Ayneyn Bedrân (1967), *el-Fıkhü'l-Mukaran li'l-Ahvâliş-şahsiyye*, Beyrut.
- Berki, Ali Himmet (1955), *Hukûk Tarihinde İslâm Hukûku*, Ankara.
- El-Buhari, Bezdevi (1997), *Ala'üddin Abdül-Aziz bin Ahmet, Keşf'ü'l Esrari, an Üsul fahr'il-İslami*, Beyrut.
- Bilge, Necip (1990), *Hukûk Başlangıcı Hukûkun Temel İlkeleri*, Ankara.
- Bilmen, Ömer Nasuhi (1985), *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilahât-ı Fikhiyye Kamusu*, İstanbul.

- Ceviz, Nurettin v.d. (2013), *Yedi Askı, Arap Edebiyatının Harikaları*, Ankara Okulu.
- Cüburi Hüseyin Halef (1988), *Avarid'ü-l Ehliyye*, Mekke.
- Çam, Esat (1977), *Siyaset Bilimine Giriş*, İstanbul.
- Dağcı, Şamil (1996), *İslâm Ceza Hukûkunda Şahıslara Karşı Müessir Fiiller*, Ankara.
- Duman, Ali (1999), *İslâm Hukûkuna Göre Siyasî Fikir Hürriyeti*, Basılmamış Doktora Tezi, Konya.
- Ebü Ceyb, Sa`id (1988), *Kamûsu'l-Fıkhiyye Luğaten ve Istılahen*, Dımaşk.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır (1926), *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, ts, 1296.
- Erdoğan, Mehmet (1998), *Fıkıh ve Hukûk terimleri sözlüğü*, İstanbul.
- Gökmenoğlu, H. Tekin (1991), *İslâm Hukûkunda Şahsiyet Hakları*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Göğer, Erdoğan (1974), *Hukûk Başlangıcı Dersleri*, Ankara.
- Hatemi, Hüseyin (1996), *İslâm'da İnsan Hakkı ve Adâlet Kavramları*, Doğu ve Batıda İnsan Hakları Sempozyumu, Ankara.
- İbn Abidîn, Muhammed bin Emin bin Ömer (1992), *Reddu'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, Beyrut.
- İbn-i Emir (1317), *Et-Takrir ve't-Tahrir*, Mısır, 1317.
- İbn Manzûr, Cemalüddin Muhammed bin Mükerrrem (1997), *Lisanü'l-Arab*, Beyrut, 1997.
- İsfehani Rağib el- (1986), *Müfredat fi Garibi'l- Kur'an*, Daru Kahraman İst 1986.
- Kaboğlu, İbrahim (1994), *Özgürlükler Hukûku*, İstanbul.
- Karadeniz, Özcan (1989), *Roma Hukûku*, Ankara.
- Karaman, Hayrettin (1998), *Yeni Gelişmeler Karşısında İslam Hukûku*, İstanbul.
- (1987), *Ana Hatlarıyla İslâm Hukûku*, İstanbul.
- Kaya, Ali (2005), *İslam Hukûkunda Örfün Kaynaklık Değerinin Sınırları Konusunda, Hukûk Felsefesi Açısından Bir yaklaşım*, İslam Hukûku Araştırmaları Dergisi, 5 (2005), 181–206.
- Mutçalı, Serdar, El-Mu'cemu'l- Arabiyyu'l-Hadis, İstanbul, ts.
- Mustafa İbrahim, Ez-Zeyyat, Ahmet Hasan, Abdulkadir Hamid, ve En-Neccar Muhammed Ali (1992), *Mu'cemu'l-Vesit*, İstanbul.
- Mumcu, Ahmet (1992), "Türkiye'de İnsan Haklarının Tarihi Gelişimi", Türkiye İnsan Hakları Sempozyumu 9 Eylül 1992.
- Râgib el-İsfahanî (2010), *Müfredat: Kur'an Kavramları Sözlüğü*, Çıra Yay. İstanbul.
- Özsunay, Ergun (1976), *Medenî Hukûka Giriş*, İstanbul, 1976.
- Öztan, Bilge (1987), *Şahsın Hukûku Hakiki Şahıslar*, Ankara, 1987.
- Sâdeddin Meş'ud in Ömer et-Tefrazani (1304), *el-Mutavvel*, İstanbul: el-Matbaatü'l-Osmaniyye.
- Seyyid Şerif el-Cürçani (1327), *et-Ta'rifat*, İstanbul: Matbaatü Ahmed Kamil.
- Sibâi, Mustafa (1958), *Şerhu Kânûni'l-Ahvâlîş-Şahsiyye*, Dımaşk.
- Schwarz, Andreas B. (1945), *Roma Hukûku Dersleri*, Çev. Türkan Rado, İstanbul.
- İslam Ansiklopedisi (2000), *Şamil*, Komisyon, İstanbul.
- İslam Ansiklopedisi (1997), "hak" mad., İstanbul, c:15, s:137.
- Topçu, Nurettin (1995), *İsyân Ahlakı*, Çev. Mustafa Kök ve Musa Doğan, İstanbul.

Uslu, T. Azmi (1964), *Yeni Hukûk Lugati ve Hukûk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul.

Uzunpostalcı, Mustafa (1987), *Hukûk ve İslam Hukûku*, Konya.

Wells, Calvin (1984), *Sosyal Antropoloji Açısından İnsan ve Dünyası*, Çev. Bozkurt Güvenç, İstanbul.

Zerkâ, Mustafa Ahmed (1993), *Çağdaş yaklaşımla İslâm Hukûku*, Çev. Servet Armağan, İstanbul.

Zeydan, Abdülkerim (2000), *Nezeratün fiş- Şeri'ati'l-İslamiye*, Beyrut.

----- (1985), *İslâm Hukûkuna Giriş*, Çev. Ali Şafak, İstanbul.